

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN OCCUPIED TERRITORIES

Ткачук А.І., к.і.н., доцент,
доцент кафедри правових дисциплін

*Херсонський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

Грінь А.А., к.ю.н.,
доцент кафедри правових дисциплін

*Херсонський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

Мкртчян Р.С., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри правових дисциплін

*Херсонський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

Захист прав людини на окупованих територіях є надзвичайно важливою проблемою, бо під час військових конфліктів, що супроводжуються окупацією забезпечення прав людини значно ускладнюється, при цьому найбільше страждають найбільш незахищені верстви населення. Під час розгляду системного та масового порушення прав людини на окупованих територіях України, стає зрозумілим, що існуючі на сьогоднішній день механізми захисту прав людини в окупації зафіксовані у нормах міжнародного та міжнародного гуманітарного права не є досить ефективними. РФ як країна-окупант ігнорує чинне міжнародне та міжнародне гуманітарне право і фактично своїми злочинними діями його руйнує. Європейська та світова спільноти стоять перед новими викликами у сфері захисту прав людини на окупованих територіях, адже дотримання правопорядку, ставлення до населення захопленої території залежить лише від волі країни-окупанта.

На прикладі окупованих територій України починаючи від 2014 р. і дотепер, натомість бачимо погіршення умов життя для цивільного населення, подекуди відсутність мінімальних стандартів життя та гідності людей, системне порушення прав людини, а також цілеспрямовану політику з боку РФ спрямовану, на нищення української ідентичності, порушення прав національних меншин, кричущі порушення прав дітей: масове переміщення українських дітей, насильницьке передавання їх у російські родини, мілітаризація, нав'язування російського громадянства тощо.

Безумовно, всі ці порушення та злочини мають отримати відповідну правову оцінку, а винні особи мають бути притягнуті до відповідальності. Інститут відповідальності за воєнні злочини є самостійним елементом інституційного механізму захисту прав людини. Але люди, які перебувають на окупованих територіях, стикаються з великими труднощами щодо захисту своїх прав через обмежений доступ до правосуддя та міжнародних інститутів. Можемо констатувати, що хоча міжнародне право покладає обов'язок дотримання правопорядку на країну-окупанта, на окупованих українських територіях ми бачимо не лише випадки, а системне порушення прав людини. РФ стала на шлях зневажливого ставлення до чинних норм міжнародного права, і фактичного руйнування його базових принципів. Слід визнати, що безпосередньо в окупації людина не може відстояти та відновити свої порушені права, однак існують шляхи, нехай і складні, для захисту прав людини, але поза окупованими територіями.

Ключові слова: захист прав людини в окупації, захист прав людини, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, конституційне право, окупація.

The protection of human rights in the occupied territories is an extremely important problem, because during military conflicts accompanied by occupation, the provision of human rights is significantly complicated, and the most vulnerable groups of the population suffer the most. When considering the systematic and massive violation of human rights in the occupied territories of Ukraine, it becomes clear that the existing mechanisms for protecting human rights in occupation, fixed in the norms of international and international humanitarian law, are not sufficiently effective. The Russian Federation, as an occupying country, ignores the current international and international humanitarian law and, in fact, destroys it with its criminal actions. The European and world communities are facing new challenges in the field of protecting human rights in the occupied territories, because the observance of law and order, the attitude towards the population of the occupied territory depends only on the will of the occupying country.

On the example of the occupied territories of Ukraine since 2014 and until now, instead we see the deterioration of living conditions for the civilian population, in some places the absence of minimum standards of living and human dignity, systematic violation of human rights, as well as a targeted policy on the part of the Russian Federation aimed at destroying Ukrainian identity, violating the rights of national minorities, blatant violations of children's rights: mass displacement of Ukrainian children, forcible transfer of them to Russian families, militarization, imposition of Russian citizenship, etc.

Of course, all these violations and crimes must receive an appropriate legal assessment, and the guilty must be held accountable. The institution of responsibility for war crimes is an independent element of the institutional mechanism for the protection of human rights. But people who are in the occupied territories face great difficulties in protecting their rights due to limited access to justice and international institutions. We can state that although international law imposes the obligation to maintain law and order on the occupying country, in the occupied Ukrainian territories we see not only cases, but a systematic violation of human rights. The Russian Federation has embarked on a path of contemptuous attitude towards the current norms of international law, and the actual destruction of its basic principles. It should be recognized that directly in the occupation a person cannot defend and restore his violated rights, but there are ways, albeit difficult, to protect human rights, but outside the occupied territories.

Key words: protection of human rights in occupation, protection of human rights, international law, international humanitarian law, constitutional law, occupation.

Захист прав людини є однією з основних засад міжнародного та гуманітарного права, спрямований на забезпечення мінімальних стандартів життя та гідності людей, незалежно від політичної ситуації. Втім, коли держава перебуває під військовою окупацією, забезпечення прав

людини стає значно складнішим завданням, це пов'язано з обмеженням суверенітету держави, порушенням правових норм та збільшенням ризиків для цивільного населення. Сьогодні зважаючи на сумний досвід, який вже тривалий час зазнає населення України на окупованих

територіях, існує необхідність ретельного дослідження порушення прав людини у таких умовах, а також механізмів застосування способів правового захисту для забезпечення прав людини на окупованих територіях.

Актуальність теми обумовлена сучасною ситуацією в Україні, де окупація супроводжується систематичними порушеннями міжнародного гуманітарного права. Громадяни України, які опинилися в окупації стикаються з різноманітними проблемами, зокрема з обмеженням свободи слова, позбавленням майнових прав, незаконними арештами, позасудовими стратами, катуваннями, примусовими переміщеннями тощо. Це вимагає активного дослідження проблеми і подальшого використання міжнародних механізмів захисту прав людини та у подальшому розробки ефективних заходів для підтримки жертв окупації.

Незважаючи на те, що міжнародне право чітко визначає, що окупація не дає державі-окупанту законних підстав для анексії території, під час збройних конфліктів, воєн, сторони можуть окупувати територію іншої сторони. Чинні норми міжнародного права визначають обов'язки держави, яка окупувала території іншої держави. Низка міжнародних актів регулює правовий захист цивільного населення в умовах окупації. Так, режим воєнної окупації регламентується Женевською конвенцією 1949 р. та Додатковими протоколами 1977 р., які встановлюють обов'язки держави-окупанта щодо поводження з цивільним населенням; Гаазькими конвенціями 1907 р., які визначають права і обов'язки окупаційної влади; Європейською конвенцією з прав людини, яка забезпечує захист прав людини, включаючи право на життя, заборону катувань та право на справедливий суд; Римським статутом Міжнародного кримінального суду, який передбачає кримінальну відповідальність за воєнні злочини та злочини проти людяності.

У відповідності до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника і триває до втрати цього контролю над нею. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада встановлена і здатна виконувати свої функції. На цій території, за чинним міжнародним правом, створюється окупаційна адміністрація, яка повинна здійснювати свої функції відповідно до норм міжнародного права. Окупаційна адміністрація зобов'язана допускати діяльність місцевих суддів і урядовців, але не може примусити їх до цього. Окупаційна влада може використовувати для своїх потреб державні будівлі та споруди, але без набуття на них права власності [1, с. 309].

З фактичним переходом до окупанта повноважень влади він має вживати всіх залежних від нього заходів для того, щоб відновити і забезпечити громадський порядок і безпеку. Ст. 55 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни передбачає, що окупаційна держава зобов'язана за допомогою всіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичними матеріалами; зокрема, постачати необхідні продукти харчування, медичні матеріали та інші припаси [2].

При цьому держава, що окупувала території не має змінювати, призупиняти або замінити чинне законодавство своїм. Також є неприпустимими викрадення, депортація населення окупованої території на свою територію або третьої держави, виключенням є евакуація населення у разі необхідності. Недопустимим є також примус служити у своїх збройних силах або допоміжних підрозділах населення окупованих територій. Крім цього будь-якій воюючій стороні забороняється примушувати жителів окупованої території надавати інформацію про армію іншої воюючої сторони чи про її засоби оборони. Забороняється примушувати жителів окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику.

Окремо зазначається, що має поважатися честь і гідність, права та релігійні переконання населення зайнятих

територій. Не допускається захоплення, знищення або пошкодження власності громад, церковних, добродійних, освітніх, художніх і наукових установ незалежно від форми власності. Окупаційна влада зобов'язана забезпечити захист і повагу до культурних цінностей (пам'яток архітектури, мистецтва, історії, наукових колекцій, архівних матеріалів тощо), що перебувають під її контролем.

Приватна власність не підлягає конфіскації, а мародерство офіційно забороняється. Реквізиція (примусове вилучення) приватної власності допускається з урахуванням місцевих можливостей і за умови оплати вилученого або видачі відповідної розписки [1, с. 309].

Отже, держава-окупант не лише має не допускати порушень прав людини, зокрема прав на життя людини, здоров'я, гідність, релігійні переконання, недоторканість приватної власності та ін., але й режим окупації закріплює за такою державою низку обов'язків для забезпечення нормального функціонування життя суспільства. При цьому центральне місце має займати створення та забезпечення умов, які б не допустили порушення прав людини.

Проте, під час збройних конфліктів відбуваються масові порушення, щодо наступних основних прав людини: право на життя, захист від катувань та нелюдського поводження; право на справедливий судовий розгляд; право на повагу до сімейного та особистого життя; свобода вільного пересування; право на свободу та особисту недоторканність; свобода думки, совісті та релігії; свобода мирних зібрань і асоціацій; свобода об'єднань; право на свободу слова і вираження поглядів; право власності; право на гідний рівень життя; право на освіту; протидія всім проявам дискримінації; права внутрішньо переміщених осіб; права жінок; права дітей; права людей з інвалідністю; права вразливих груп населення; право на участь в управлінні державними справами [2].

Моніторинг ситуації щодо прав людини на окупованих територіях України, який здійснюють різноманітні правозахисні організації, містить дані про насильницькі зникнення, катування, страти, порушення прав дітей, обмеження свободи вираження тощо. Серед організацій які фіксують порушення прав людини на окупованих українських територіях Офіс Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR) – організація, яка регулярно публікує звіти про порушення прав людини, зокрема на тимчасово окупованих територіях; Human Rights Watch (HRW) – міжнародна правозахисна організація, яка публікує детальні звіти про порушення прав людини в Україні, зокрема щодо переслідування журналістів, дискримінації національних меншин, насильства над жінками та дітей; Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), що займається гуманітарною допомогою та захистом прав людини в умовах війни; Інститут прав людини та міжнародних відносин України публікує інформацію, яка висвітлює проблеми прав людини в умовах окупації, зокрема щодо прав дітей, свободи слова, обмежень на переміщення та переслідування активістів. Чимало інформації міститься у звітах омбудсменів.

Також інформацію щодо дотримання прав людини висвітлюють моніторингові звіти наступних правозахисних організацій: Організації як «Кримська правозахисна група», «Смарт-право», «КримSOS» тощо, які публікують дослідження та звіти про порушення прав людини в Криму, а також на окупованих територіях Донецької, Луганської, Харківської, Запорізької та Херсонської областей. Ці організації надають великий обсяг інформації про порушення прав людини, гуманітарні проблеми та соціальні виклики, з якими стикаються люди на тимчасово окупованих територіях України. На їх підставі можна виокремити, які права людини порушуються на окупованих територіях України та які проблеми є найбільш поширеними:

1.Порушення прав людини. Свалільні арешти, затримання цивільних осіб без законних підстав, коли затримані

можуть стати та стають жертвами катувань, фізичного та психологічного насильства з боку окупаційних сил. Хоча, заборона застосування тортур, катування є імперативною нормою міжнародного права прав людини, а людська гідність є однією з загальнолюдських цінностей, посягання на яку є неприпустимим за жодних умов [3]. Відсутність правового захисту і можливість безкарно діяти з боку окупантів призводять до численних випадків насильницьких зникнень. Це часто трапляється з людьми, які мають проукраїнську позицію або відмовляються співпрацювати з окупаційною владою.

2. **Порушення свободи слова та медіа.** Незалежні журналісти, які намагаються висвітлювати реальну ситуацію на окупованих територіях, стають мішенями для переслідувань, арештів та навіть насильницьких зникнень. Всі ЗМІ піддаються жорсткій цензурі.

Відбувається блокування українських ЗМІ та інтернет-ресурсів: окупаційна влада забороняє діяльність українських медіа, обмежує доступ до інформації, закриває незалежні новинні ресурси, пропагує ідеологічно спрямовану інформацію, яка служить підтримкою окупаційного режиму.

3. **Економічні труднощі та обмеження в доступі до базових послуг.**

Економічна нестабільність: на окупованих територіях припинено діяльність українських підприємств, закрито банки та відсутня українська валюта, що призводить до серйозних економічних труднощів для місцевих жителів.

Відсутність доступу до медичних послуг: окупаційна влада нерідко обмежує доступ до медичних послуг або надає обмежений спектр медичних послуг, що суттєво ускладнює надання допомоги людям, особливо тим, хто потребує тривалого лікування чи спеціалізованої допомоги.

4. **Переміщення осіб і відсутність безпеки.**

Втрата документів та правового статусу: окупаційна влада не визнає українські документи, а процес отримання нових, за умов відсутності українських інституцій, є складним і обмеженим.

Вимушене переміщення та відсутність можливості повернення: багато громадян були змушені покинути свої домівки через бойові дії чи загрозу їхньому життю. Вони часто не мають можливості повернутися через відсутність безпеки та інфраструктури.

Насильницьке переміщення – це ще одне порушення прав людини, що супроводжує збройні конфлікти. Жінки, діти, люди похилого віку несуть на собі весь тягар та жакіття збройних конфліктів. Безсумнівно, насильницьке переміщення населення, що відбувається в ході збройного конфлікту, позбавляє велику кількість людей звичних умов життя, домівки, роботи, засобів виробництва, призводить до втрати власного бізнесу тощо [2]. При цьому варто підкреслити, що примусове переміщення є одним із тяжких злочинів проти людяності, який вчиняється в ході війни в Україні [4].

Примусова мобілізація: громадяни, особливо чоловіки, можуть бути примусово мобілізовані для участі в бойових діях на боці окупантів або ж депортовані з їхніх домівок.

5. **Порушення прав дітей.**

Переміщення дітей і примусова адаптація до «нових умов»: багато дітей на окупованих територіях стають свідками насильства, конфліктів, а деякі з них примусово вивозяться на територію Росії. На платформі «Діти війни» станом на 25 лютого 2025 р. зафіксована цифра у 19 546 депортованих дітей. Водночас, за даними з відкритих джерел, озвучуваних Росією, це 744 тисячі дітей. Повернені наразі лише 1227 [5].

Одним із найнебезпечніших наслідків депортації є насильницьке передавання українських дітей у російські родини, яке розпочалося за моменту окупації Кримського півострова. Після початку повномасштабного вторгнення

насильницьке передавання українських дітей у російські родини, набули широкомасштабного й систематичного характеру. РФ продовжує послідовну політику примусового переміщення та депортації українських дітей, не проводячи заходів щодо пошуку їхніх родичів та не інформуючи Україну. Крім того, неповнолітнім та їхнім батькам нав'язують громадянство РФ. Ці дії РФ спрямовані на унеможливлення повернення дітей в Україну та повне розірвання їхнього зв'язку з українською національною групою. Такі дії можуть містити ознаки злочину геноциду, адже потенційно призводять до біологічного винищення частини майбутнього покоління українців. Також вимушене переміщення впливає на розвиток, психологію, освіту, здоров'я, особливі потреби дітей, вони піддаються підвищеному ризику пост травматичних симптомів [4].

В освітньому процесі відбувається впровадження російських стандартів навчання та здійснюється так зване «патріотичне виховання». Це важливі складники системної російської політики знищення української ідентичності дітей. Перебудовування системи освіти на територіях України, окупованих РФ після 2022 р., розпочалося одразу після захоплення і відбувалося за так званім «кримським» сценарієм. Від початку окупації територій Запорізької й Херсонської областей, а також Донецької та Луганської областей у 2022 р. відбувалося скорочення, припинення чи заборона українознавчих предметів та української мови в школах, велася мілітаризація освітнього процесу, запрацювали позашкільні молодіжні рухи «патріотичного виховання». Цикли українознавчих предметів або суттєво скорочені, або скасовані.

Українська освіта в підпільному чи онлайн-форматі також провокує репресії з боку окупантів. Так, наприклад, двоє учнів середньої школи з різних населених пунктів Херсонщини, які звернулися до Центру захисту дітей після повернення на підконтрольну територію, свідчили про постійні перевірки їхніх пристроїв. Усі очевидці, розповідаючи про систему освіти окупантів, заявляли про погрози позбавити батьків чи опікунів батьківських прав у разі відмови навчатися у підконтрольній росіянам школі. Також освіта стала додатковим інструментом нав'язування російського громадянства, адже щоб віддати дитину до школи, батьки чи опікуни спершу мусили отримати російський паспорт.

Індоктринація та мілітаризація дітей на тимчасово окупованих територіях України відбувається і через програму позакласного виховання «Розмови про важливе». Ця програма діє з вересня 2022 р., вона введена Міністерством просвіти РФ для всіх шкіл у Росії й на окупованих територіях України. Заняття відбуваються щопонеділка першим уроком після обов'язкової лінійки з виконанням гімну Росії та підняттям російського прапора [6, с. 22].

З вересня 2023 року в школах на окупованих територіях Запорізької й Херсонської областей, як і в Криму, проводять програму «кадетських класів». Росіяни також активно розбудовували систему позашкільних рухів та організацій, спрямованих на військово-патріотичне виховання на всіх етапах дорослішання дитини починаючи з першого класу. На окупованих територіях України діє «Рух перших», «Орлята Росії», «Юнармія» [6, с. 28]. Є випадки мобілізації студентів денної форми навчання і відкриття центрів підготовки підлітків для фронту, усі ці дії безумовно є військовими злочинами [4].

6. **Дискримінація та порушення прав національних меншин.**

В умовах окупації національні меншини, зокрема кримські татари, стикаються з переслідуванням за національною ознакою, утисками їхніх прав, обмеженням свободи культури, мови та релігії.

Носії української мови на окупованих територіях стають об'єктами переслідувань або дискримінації, а її використання є фактично під заборону. Все це є послі-

довними кроками нищення української національної ідентичності у контексті політики спрямованої на невизнання української нації.

7. Незаконні експропріації та примусове переселення

Окупаційна влада вдається до незаконного вилучення майна, захоплення нерухомості, земельних ділянок, а також здійснює примусове переселення місцевих жителів, змушуючи їх покинути свої домівки. При цьому міграційні процеси вже мають серйозні наслідки, зокрема фіксується зменшення частки українських громадян у Криму [7].

Можна підсумувати, що незаконне викрадення та утримання цивільних осіб, включаючи журналістів, представників місцевої влади; катування та принижуюче гідність поводження з полоненими; воєнні злочини проти довкілля та енергетичної безпеки; використання цивільних осіб і захищених цивільних об'єктів як «живого щита»; насильницьке переміщення громадян України на територію РФ або окуповані нею території є злочинами які носять системний і масштабний характер, створюють значні соціальні та гуманітарні виклики для населення, погіршують умови життя для цивільного населення на окупованих територіях. Безумовно, ці злочини мають отримати відповідну правову оцінку, а винні особи мають бути притягнуті до відповідальності.

Нажаль, Україна сьогодні позбавлена можливості контролювати окуповані території і, відповідно, забезпечувати норми Конституції України, йдеться про порушення Росією як міжнародних договорів щодо прав людини, так і обов'язків за міжнародним гуманітарним правом як держави-окупанта [8].

Інститут відповідальності за воєнні злочини є самостійним елементом інституційного механізму захисту прав людини [3]. Але люди, які перебувають на окупованих територіях, стикаються з великими труднощами щодо захисту своїх прав через обмежений доступ до правосуддя та міжнародних інститутів. Можемо констатувати, що хоча міжнародне право покладає обов'язок дотримання правопорядку на країну-окупанта, на окупованих українських територіях ми бачимо не лише випадки, а системне порушення прав людини. Дотримання прав людини залежить лише від волі окупанта, натомість Росія стала на шлях зневажливого ставлення до чинних норм міжнародного права, і фактичного руйнування його базових принципів. Слід визнати, що безпосередньо в окупації людина не може відстояти та відновити свої порушені права, однак існують шляхи, нехай і складні, для захисту прав людини, але поза окупованими територіями.

Зокрема, це звернення до Європейського суду з прав людини: ЄСПЛ надає можливість подавати індивідуальні заяви від осіб, чиї права були порушені на окупованих територіях. Заявник може звертатися до ЄСПЛ, якщо були порушені права, закріплені в Європейській конвенції з прав людини, і після того, як вичерпано національні засоби захисту. Від лютого 2014 р. з початку агресії Росії проти України ЄСПЛ неодноразово розглядав справи, пов'язані з порушеннями прав людини в умовах окупації. Є випадки коли громадяни України, які постраждали від порушень прав людини на окупованих територіях, вигравали окремі справи в ЄСПЛ. Зокрема це справи щодо порушення прав людини після анексії Криму РФ в 2014 р., коли громадяни України зверталися до ЄСПЛ через порушення їх прав на окупованих територіях. Ці справи стосувалися порушення прав на життя, свободу, власність, свободу вираження, право на освіту, заборону катувань і дискримінацію. Одне з рішень ЄСПЛ у 2021 р. підтвердило, що РФ несе відповідальність за серйозні порушення прав людини в Криму, зокрема за порушення свободи зборів, свободи вираження, а також прав осіб, що належать до української національної меншини. ЄСПЛ визнав, що РФ порушила права українських громадян і повинна понести відповідальність за порушення. Українські громадяни

вигравали індивідуальні справи, що стосуються порушень прав людини, таких як відсутність доступу до суду, заборона свободи вираження думок, обмеження свободи переміщення, незаконне затримання та тортури. Суд часто визнає, що Росія зобов'язана виплатити компенсацію за порушення прав людини.

Серія заяв була подана Україною до ЄСПЛ, щодо порушень прав людини в Донбасі. Українці вигравали справи, де було визнано порушення прав на життя, свободу та безпеку особи, насильницькі зникнення, обстріли цивільних об'єктів, масові вбивства мирних жителів, а також порушення прав на освіту.

Є кілька судових процесів, де громадяни України вигравали справи, пов'язані з порушеннями права на власність на окупованих територіях. Це включає випадки, коли власність громадян України на тимчасово окупованих територіях була конфіскована без належного правового процесу, що є порушенням їхнього права на власність, згідно з Європейською конвенцією з прав людини.

Уряд України також подав низку позовів проти уряду РФ до ЄСПЛ у зв'язку з агресією проти України [9]. У червні 2024 р. ЄСПЛ визнав Росію винною у систематичних порушеннях прав людини в окупованому Криму. Суд одногослоно постановив, що Росія порушила 14 статей Європейської конвенції з прав людини, включаючи право на життя, заборону катувань, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, свободу вираження поглядів, свободу зібрань, свободу від дискримінації та інші. Це рішення стало важливим кроком у визнанні міжнародною спільнотою фактів порушень прав людини на окупованих територіях.

Разом із тим ЄСПЛ після початку війни в Україні зіткнувся зі збільшенням кількості заяв. Зараз у ЄСПЛ величезна кількість не розглянутих заяв проти Росії. Також існує потреба у зміні, щоб ЄСПЛ швидше ухвалював ключові рішення. Останні роки характеризуються обговоренням можливих реформ ЄСПЛ, таких як розгляд ефективності його роботи, скорочення термінів розгляду справ, а також питання забезпечення виконання рішень Суду. ЄСПЛ виявляє велику кількість поданих справ, що може призводити до значної затримки у розгляді. Це спричинило необхідність оптимізації процесів розгляду справ та розгляду питань щодо відповідності термінам. Виявляються труднощі в ефективному виконанні своїх рішень національними державами-членами. Це може залишати постраждалих осіб без можливості отримати компенсацію та виправлення порушень [10]. При цьому дослідники відзначають, високу якість роботи суду, ЄСПЛ фактично є взірцем для інших механізмів і має найширшу практику захисту права на життя [11].

Ще один шлях захисту прав людини – це звернення до Організації Об'єднаних Націй. ООН через свої різні органи (наприклад, Комітет з прав людини, Спеціальні доповідачі) розглядає ситуації, коли права людини порушуються на окупованих територіях. Для цього також може бути подано звернення або заяву, якщо держава-окупант не дотримується міжнародних норм. У лютому 2022 р. Україна офіційно направила позов проти Росії до Міжнародного суду ООН. Немає сумніву, що Росія за збройну агресію проти України має бути при тягнута до відповідальності, адже своїми злочинними діями порушує не тільки правила та норми міжнародного права, а й усі загальнолюдські цінності та принципи людяності і гуманізму [3].

У будь якому варіанті важливо документувати всі випадки порушення прав людини (наприклад, за допомогою фото, відео або свідчень), що може стати важливим доказом у майбутніх міжнародних судових процесах або для подальшого звернення до правозахисних організацій.

Важливим механізмом відновлення порушених прав також є звернення до різних міжнародних та неурядові

організацій. Зокрема слід вказати такі організації, як Amnesty International, Human Rights Watch, або місцеві правозахисні організації, які надають допомогу в документуванні порушень прав людини та в просуванні цих справ на міжнародній арені. Вони можуть надавати правову допомогу, збирати докази і направляти інформацію до міжнародних органів. Така діяльність цих та подібних організацій є надзвичайно важливою, зважаючи на те, що значна кількість громадян не подає індивідуальні позови. Міжнародні та неурядові організації часто фіксують порушення прав людини на окупованих територіях, що вказує на системність такого явища. Human Rights Watch та Amnesty International активно співпрацюють з ЄСПЛ для забезпечення належного захисту прав людини.

Окреме місце займає захист порушених прав через дипломатичні канали. Уряд України та інші держави можуть захищати права своїх громадян на окупованих територіях через дипломатичні канали, сприяючи введенню санкцій проти країни-окупанта або представляючи інтереси своїх громадян на міжнародному рівні.

Крім того у сфері індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права важливим міжнародним документом є Римський статут Міжнародного кримінального суду [3].

Збройні конфлікти спалахують в різних кутках світу, тому й надалі зберігається потреба в міжнародно-правовій регламентації законів війни. Але жодні міжнародно-правові договори, спрямовані на врегулювання законів війни, не можуть виступати гарантантами дотримання прав людини, якщо немає волі до застосування цих угод. Розглядаючи стан забезпечення прав людини в умовах збройних конфліктів, є підстави стверджувати, що повне дотримання прав та свобод людини фактично неможливе, адже сам характер військових дій передбачає масштабність і тягнє порушення прав та законних інтересів цивільного населення. Єдиним механізмом врегулювання питання забезпечення прав людини під час збройних конфліктів є прагнення самих учасників мінімізувати втрати серед цивільного населення, а також, за можливості, макси-

мально не допустити порушення фундаментальних прав та свобод людини, що гарантуються універсальними стандартами прав людини [2].

Нова хвиля російської агресії проти України, яка розпочалася у 2022 р. вкотре вказала на істотні недоліки сучасного міжнародного права, зокрема, його неспроможність швидко та ефективно протидіяти міжнародно-протиправній поведінці окремих його суб'єктів. Так, Росія, володіючи статусами ядерної держави та постійного члена в Раді Безпеки ООН, тривалий час порушує як основоположні принципи міжнародного права, так і принципи та норми таких його галузей, як міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, право міжнародної безпеки тощо. Однак ні існуючі універсальні та регіональні механізми підтримання миру й безпеки, ні засоби права міжнародної відповідальності не можуть примусити її до правомірної поведінки, до відновлення status quo та відшкодування завданої шкоди [12].

Процес захисту прав людини на окупованих територіях є складним і пов'язаний з багатьма труднощами, разом із тим існують механізми, які дозволяють людям отримати підтримку та намагатися домогтися справедливості на міжнародному рівні. Так, громадяни України, які постраждали від порушень прав людини на окупованих територіях, звертаючись до ЄСПЛ та інших міжнародних судових інстанцій для захисту своїх прав, не лише у підсумку можуть отримувати компенсацію за порушення їх прав, а також такими діями сприяють міжнародному визнанню фактів порушень і відповідальності країни-окупанта. При цьому необхідно відзначити особливу роль міжнародного гуманітарного права, яке обмежує владу держави, що окупує й дозволяє міжнародно-правовими засобами забезпечити захист прав людини на окупованій території. Разом із тим існує нагальна потреба і розробці дієвих механізмів відновлення порушених прав людини на окупованих територіях, а саме зменшення термінів розгляду справ щодо порушення прав, а також створення тиску на країну-окупанта для недопущення масових злочинів у сфері прав людини на окупованих територіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. А. В. Войціховського; Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. 404 с.
2. Громовенко К.В. Особливості захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 17. С. 101-107. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/17_2022/14.pdf (дата звернення: 14.02.2025).
3. Скрипнюк О. В. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна. *Правова держава*. 2022. Випуск 33. С. 11-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2022_33_4 (дата звернення: 17.02.2025).
4. Маланчук Т. В. Захист дітей в умовах війни: проблеми та виклики з погляду прав людини. *Вісник Луцького навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2(1). С. 29-39. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2024_2\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2024_2(1)_4) (дата звернення: 18.02.2025).
5. Платформа «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 18.02.2025).
6. Переопилені. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/C%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9E%D0%9F%D0%98%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%86_.pdf (дата звернення: 19.02.2025).
7. Іляшко О. О. Порушення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України та способи їх захисту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 4. С. 19-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29%2868%29_4_6 (дата звернення: 20.02.2025).
8. Катеренчук І.П. Права людини під час війни (за практикою європейського суду з прав людини). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4 (2). URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_2/1.pdf (дата звернення: 20.02.2025).
9. Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 168-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anprogr_2023_6_31 (дата звернення: 21.02.2025).
10. Денісова А.В., Сірко В.С. Роль Європейського суду з прав людини у захисті та розвитку прав людини в Європі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/176.pdf (дата звернення: 22.02.2025).
11. Герич А.Й., Герич А.В. Забезпечення права на життя різних категорій осіб в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 80: частина 2. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/45-1.pdf> (дата звернення: 23.02.2025).
12. Проценко І. М. Особливості правового статусу майна супротивника у війні в світлі агресії Росії проти України. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 114-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2022_33_13 (дата звернення: 24.02.2025).